

Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα

Τατιανή Κοτρώτσου-Λόντου
Επίτιμη Σχολική Σύμβουλος Π.Α.

Α) Ορισμός του προβλήματος

«Γλωσσικό ζήτημα» ονομάστηκε η διαμάχη που ξέσπασε στην Ελλάδα στις αρχές του 19ου αιώνα σχετικά με το ποια γλώσσα πρέπει να καθιερωθεί ως «εθνική» γλώσσα, δηλαδή ως επίσημη γλώσσα του έθνους, τόσο στον προφορικό όσο και στο γραπτό λόγο, η απλή ομιλούμενη (*δημοτική*) ή η λόγια γραφόμενη (*καθαρεύουσα*). Το ζήτημα αυτό, αφού κατατάλανισε τον ελληνισμό για ένα και μισό περίπου αιώνα, επιλύθηκε οριστικά το 1977 με την επικράτηση της Δημοτικής ή «Νέας Ελληνικής» γλώσσας. Στην πραγματικότητα, όμως, το «γλωσσικό ζήτημα» έχει τις ρίζες του στην αρχαιότητα και πιο συγκεκριμένα στον 1ο αι. π.Χ., όταν το κίνημα του *Αττικισμού* εισήγαγε τη *διγλωσσία* στον ελληνικό κόσμο, δηλαδή μία διχοτομία στην έως τότε ενιαία ελληνική γλώσσα ανάμεσα σε δύο παραλλαγές: μια απλή, δημώδη προφορική γλώσσα, συνέχεια της (*Αλεξανδρινής Κοινής*) (που οδήγησε διαμέσου των αιώνων στη *δημοτική*) και μια λόγια, αρχαΐζουσα και νέα, γραπτή κυρίως γλώσσα, απομίμηση της κλασικής αττικής (στην οποία βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό η μετέπειτα *καθαρεύουσα*)¹.

Β) Παρακολούθηση της εξέλιξης του γλωσσικού ζητήματος από την εμφάνισή του στην ελληνιστική εποχή μέχρι την οριστική του επίλυση

Ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή (323 π.Χ.-330 μ.Χ.)

Κοινή, Αττικισμός και διγλωσσία

Από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. (323 π.Χ.) επικρατεί από άκρο σε άκρο του ελλη-

1. Παραθέτουμε εδώ δύο χρήσιμες σχετικές παραπομπές:

(α) «Ο γλωσσικός διχασμός της ελληνικής γλώσσας, που έμελλε τους τελευταίους δύο αιώνες να εξελιχθεί σε «γλωσσικό εμφύλιο», ξεκινάει με τον 1ο π.Χ. αιώνα με το κίνημα του Αττικισμού, αλλά δεν παίρνει τη μορφή του διχαστικού γλωσσικού μας ζητήματος πριν από τον 19ο αιώνα» (Μπαμπινιώτης 1998, σ. 18).

(β) «Πρέπει... να τονισθεί εξαρχής ότι το γλωσσικό ζήτημα... είναι μια πολύ παλιά υπόθεση, αφού η διάσπαση προφορικής και γραπτής μορφής της ελληνικής γλώσσας ανάγεται ήδη στον 1ο π.Χ. αιώνα (Αττικισμός)» [...] «Ωστόσο, η συνειδητοποίηση του γλωσσικού ζητήματος και οι εκτενείς ιδεολογικοκοινωνικές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις δεν έχουν ακόμη εμφανισθεί, έτσι όπως τις ξέρουμε στους νεότερους χρόνους» (Μπαμπινιώτης 1998, σ. 168-69).

νιστικού κόσμου μια ενιαία μορφή της ελληνικής γλώσσας, η (*Αλεξανδρινή*) *Κοινή*, που με τον καιρό κατάργησε τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους και αχρήστευσε πλήθος από χαρακτηριστικά γνωρίσματα της αττικής κοινής, πάνω στην οποία είχε στηριχτεί, θέτοντας έτσι τις βάσεις της νεοελληνικής. Μετά από τρεις αιώνες χρήσης της Κοινής, στη διάρκεια των οποίων η ενιαία αυτή γλώσσα χρησιμοποιούνταν σε όλους τους τομείς της ζωής (διοίκηση, διπλωματία, οικονομικές συναλλαγές, καθημερινή επικοινωνία, λογοτεχνία, επιστήμη – με λίγα λόγια, στο γραπτό και στον προφορικό λόγο), στα χρόνια του Αυγούστου (τέλη 1ου αι. π.Χ.) και στη ρωμαϊκή πλέον εποχή οι λόγιοι αρχίζουν να μεταχειρίζονται συστηματικά στα συγγράμματά τους όχι πια την *Κοινή* αλλά την κλασική αττική διάλεκτο (5ου και 4ου αι. π.Χ.), ελπίζοντας πως η μίμηση αυτή θα βοηθήσει να ξαναγραφούν έργα ισάξια των αρχαίων κλασικών. Το φαινόμενο αυτό, γνωστό ως «*Αττικισμός*», επικράτησε γρήγορα στο γραπτό λόγο και είχε σοβαρότατες συνέπειες στην ιστορία της γραπτής ελληνικής γλώσσας, αφού καθιέρωσε μια επίσημη κατάσταση *διγλωσσίας* ή γλωσσικού διχασμού, που σημάδεψε την ελληνική παιδεία και κοινωνία ως τα τέλη του 20ού αιώνα και που, κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, ταλάνισε το ελληνικό έθνος και έθεσε τεράστια εμπόδια στις προσπάθειες ανάπτυξης μιας ενιαίας σύγχρονης ελληνικής γλώσσας. Η νέα κατάσταση *διγλωσσίας* σήμαινε ότι, ενώ στο πλαίσιο της Κοινής μέχρι τον 1ο αιώνα π.Χ. δεν υπήρχε στον ελληνικό κόσμο καμία διάκριση μεταξύ γραπτής και προφορικής γλώσσας, με τον αττικισμό καθιερώνεται ένας απόλυτος διαχωρισμός σε δύο διαφορετικές, αυτοτελείς γλώσσες, η κάθε μία από τις οποίες εκπλήρωνε διαφορετικούς σκοπούς και ακολουθούσε μια ξεχωριστή εξέλιξη:

- η αρχαϊζουσα ή αττικίζουσα, η γραπτή γλώσσα των λογίων, που συμμορφωνόταν με τους κανόνες της κλασικής γλώσσας, και
- η «δημώδης», η προφορική γλώσσα του λαού, η (*Αλεξανδρινή*) *Κοινή*, που εκπλήρωνε πιο «πρακτικούς» σκοπούς (εκτός από γλώσσα καθημερινής επικοινωνίας, γλώσσα της γραφειοκρατίας και της διοίκησης –παράλληλα με τη λατινική– των τεχνών, του εμπορίου κ.τ.λ.) και αναπτυσσόταν ελεύθερα. Η *Κοινή* είναι, επίσης, μέχρι τον 4ο αιώνα μ.Χ. η γλώσσα της Εκκλησίας (Παλαιά και Καινή Διαθήκη).

Από τον Αττικισμό και μετά η κλασική αττική γλώσσα έγινε σύμβολο ανώτερης κοινωνικής τάξης και μόρφωσης, το αποκλειστικό διακριτικό γνώρισμα της ελίτ.

Μεσαιωνική ή βυζαντινή εποχή (330 μ.Χ.-1453)

Η διγλωσσία επιτείνεται και έχει την ακόλουθη μορφή:

- Από τη μία πλευρά η ελληνική *ομιλούμενη γλώσσα*, που συνεχώς μεταβάλλεται και εξελίσσεται (φωνητική και μορφοσυντακτική απλοποίηση και εξομάλυνση, εισαγωγή στο λεξιλόγιο στοιχείων από άλλες γλώσσες –λατινική, ρωσική, αρμενική, βαλκανικές γλώσσες– και μεταξύ 12ου-15ου αι. διαμόρφωση νέων διαλέκτων –ποντιακής, τσακωνικής, κατωϊταλικής– και ιδιωμάτων) και παίρ-

νει τη μορφή μιας νέας Βυζαντινής Κοινής, η οποία, όταν σβήνει πλέον το Βυζάντιο, έχει πλησιάσει κατά πολύ τη μορφή της νεοελληνικής γλώσσας.

– Από την άλλη πλευρά, η *γλώσσα των Βυζαντινών λογίων*, οι οποίοι, πιστοί στην αλεξανδρινή και πατερική παράδοση και κατά τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, κάτω από την επίδραση της Αναγέννησης και των ουμανιστικών σπουδών στη Δύση, χρησιμοποιούν για τα διάφορα κείμενα με τα οποία ασχολούνται (ιστορικά, θεολογικά, φιλοσοφικά, ποιητικά, φιλολογικά, επιστημονικά κ.τ.λ.) την αττικίζουσα γλώσσα, που όμως γίνεται όλο και πιο δυσνόητη, επιτείνοντας τη *διγλωσσία*. Από το πρώτο μισό του βου αιώνα μ.Χ. (εποχή Ιουστινιανού), με την κατάργηση της λατινικής ως επίσημης γλώσσας του Βυζαντινού Κράτους, η αττικίζουσα γλώσσα γίνεται επίσης η γλώσσα της διοίκησης και της νομοθεσίας.

Ωστόσο, άξια σημείωσης είναι μία πρώτη προσπάθεια αξιοποίησης της δημόδους γλώσσας στην ποίηση από το 12ο αιώνα και μετά, γεγονός που οριοθετεί την απαρχή της δημόδους ελληνικής λογοτεχνίας. Η προσπάθεια αυτή ευδοκίμησε μακριά από τον αττικισμό της Κωνσταντινούπολης, στους μορφωμένους κύκλους των φραγκοκρατούμενων περιοχών, όπου η «κλασική παιδεία» είχε παύσει να θεωρείται απαραίτητο εφόδιο για την απόκτηση υψηλής κοινωνικής θέσης.

Εποχή της Τουρκοκρατίας μέχρι τον 19ο αιώνα

Η διγλωσσία συνεχίζεται και στα τέλη του 18ου αιώνα εντείνεται με τη θεαματική άνοδο της αστικής τάξης και την αντιπαράθεσή της στη φεουδαρχία². Τώρα αρχίζει, στην ουσία, το «γλωσσικό ζήτημα» της νεότερης εποχής. Η γλωσσική διαμάχη διεξάγεται ανάμεσα σε δύο ομάδες λογίων:

– τους υποστηρικτές της αρχαϊζουσας γλώσσας (συντηρητικούς φεουδάρχες, κλήρο/Πατριαρχείο και Φαναριώτες, που αντιστέκονται σε κάθε αλλαγή, με επικεφαλής τον Ευγ. Βούλγαρη) και

2. Στους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας επικρατούσε ο φεουδαρχισμός και το θεοκρατικό πνεύμα, και δεν υπήρχε καμία διανοητική κίνηση. Στη Πόλη, η αριστοκρατία ήταν οι Φαναριώτες, οι οποίοι, όπως και ο ανώτερος κλήρος, έγιναν σύμμαχοι του τουρκικού απολυταρχισμού (αποτελούσαν την ανώτερη διοικητική γραφειοκρατία στο Πατριαρχείο): μορφωμένοι και εγωπαθείς, ήταν οι πιο σκληροί εκμεταλλευτές και καταπιεστές του λαού. Οι Φαναριώτες στην Πόλη, μαζί με τους κοτσαμπάσηδες στις άλλες πόλεις και τα χωριά, αποτελούσαν την άρχουσα τάξη, που διοικούσε μαζί με τους Τούρκους πασάδες και μετέδους. Από τις αρχές, όμως, του 18ου αιώνα ο φεουδαρχισμός αρχίζει να κλονίζεται από την αλματώδη άνοδο του αστισμού. Η νέα αστική τάξη, επηρεασμένη από το Διαφωτισμό στη Δύση και ακολουθώντας το παράδειγμα των αστών της Γαλλίας, φροντίζει να μορφωθεί, χρησιμοποιώντας τη μόρφωσή της ως πνευματικό όπλο κατά του φεουδαρχισμού. Ιδρύει ανώτερα και κατώτερα σχολεία, Σχολές, επιστημονικά εργαστήρια (φυσικών επιστημών), βιβλιοθήκες, τυπογραφεία και συντελεί στην πνευματική αναγέννηση του έθνους. Το Πατριαρχείο και οι φεουδάρχες αντέδρασαν σφοδρά σε όλη αυτή την πνευματική κίνηση, ιδίως στη διδασκαλία των επιστημών και της αρχαίας ελληνικής Παιδείας: κατά τη γνώμη τους, για τη μόρφωση του λαού αρκούσαν η γραμματική και το συττακτικό, ώστε να κατανοεί τα εκκλησιαστικά κείμενα.

– τους υποστηρικτές της απλής, δημώδους γλώσσας (νεωτεριστές και φιλελεύθερους αστούς, οι οποίοι, επηρεασμένοι από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, επιδιώκουν την πνευματική αναγέννηση και απελευθέρωση του έθνους, με επικεφαλής τον Ι. Μοισιόδακα).

Η μορφή που παρουσιάζει η δημώδης γλώσσα την εποχή αυτή ταυτίζεται πλέον σχεδόν πλήρως με αυτή της νεοελληνικής, ενώ παράλληλα δυναμώνει η διαφοροποίηση νέων διαλέκτων και ιδιωμάτων – αποτέλεσμα της κατάκτησης ελληνόγλωσσων περιοχών από Φράγκους και Βενετούς και της απομόνωσης των τουρκοκρατούμενων ελληνόγλωσσων περιοχών μεταξύ τους.

Τέλος, αξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια χρήσης και αξιοποίησης (διαλέκτων και ιδιωμάτων) της δημώδους γλώσσας στη (λυρική) ποίηση της ενετοκρατούμενης Κρήτης (τα μεγάλα έργα της κρητικής λογοτεχνίας *Ερωτόκριτος*, *Θυσία του Αβραάμ*, *Ερωφίλη*) – όμως η ευοίωνα αυτή προσπάθεια σταματά με την κατάκτηση του νησιού από τους Τούρκους (1669). Δημιουργήθηκε έτσι τώρα πλέον ένα αξιόλογο υλικό «δημώδους ποίησης», πάνω στην οποία βασίστηκαν αργότερα οι δημοτικιστές Επτανήσιοι ποιητές του 19ου αι. (βλ. παρακάτω).

19ος αιώνας: η απαρχή της κύριας φάσης του «γλωσσικού ζητήματος»

Στις αρχές του 19ου αιώνα το «γλωσσικό ζήτημα» εδραιώνεται και περνά στην κύρια φάση του. Το ζητούμενο είναι να βρεθεί η κατάλληλη ενιαία γλώσσα, γραπτή και προφορική, η οποία να χρησιμεύσει αρχικά στη διαμόρφωση της ταυτότητας του έθνους και, κατ' επέκταση, στην εμπύχωση και αναγέννησή του, και στη συνέχεια, μετά την απελευθέρωση, να καθιερωθεί ως επίσημη «εθνική» γλώσσα του νεοϊδρυθέντος κράτους κατά το παράδειγμα όλων των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Οι λόγιοι χωρίζονται τώρα σε τρία στρατόπεδα:

– στους υποστηρικτές της αρχαϊζουσας γλώσσας (συντηρητικούς της παλαιάς φεουδαρχικής τάξης – Πατριαρχείο και Φαναριώτες, με επικεφαλής τον Π. Κοδριλιά),

– στους υποστηρικτές της καλλιέργειας και εξέλιξης της απλής, προφορικής γλώσσας (τους ριζοσπάστες της αστικής τάξης – π.χ. Βηλαράς), και

– στους υποστηρικτές της «διόρθωσης» και του «καθαρισμού» της ομιλούμενης γλώσσας από ξένες λέξεις και του εμπλουτισμού της με βάση την αρχαία ελληνική (τους μετριοπαθείς της αστικής τάξης, οι οποίοι αντιπροσώπευαν τη συμβιβαστική λύση, τη «μέση οδό», με επικεφαλής τον Α. Κοραή).

Ο Κοραής και η γένεση της καθαρεύουσας

Ο Κοραής (1748-1833) ήταν κεντρική φυσιογνωμία στο ζήτημα της διαμάχης για την «εθνική» γλώσσα και η συμβιβαστική μέση γλώσσα, που πρότεινε, μια νέα, γραπτή γλώσσα δικής του επινόησης, που ονομάστηκε «καθαρεύουσα», τελικά επικράτησε: αναγνωρίστηκε από την πρώτη στιγμή ως γλώσσα του ελληνικού έθνους κατά την Ελληνική Επανάσταση (1821-1828) και καθιερώθηκε ως επίσημη γλώσσα, ως γλώσσα της διοίκησης και της εκπαίδευσης, του νεοσύστα-

του ελληνικού κράτους (1834)³.

Με την καθιέρωση της *καθαρεύουσας* ως γραπτής κοινής γλώσσας από τις αρχές σχεδόν του 19ου αιώνα, μιας γλώσσας εντελώς απομακρυσμένης από τη ζωντανή ομιλούμενη, τη «*δημοτική*», δημιουργείται μια *νέα διγλωσσία* στο ελληνικό έθνος (*καθαρεύουσα vs δημοδής*, σε αντίθεση με την παλαιά διγλωσσία - *ατικίζουσα vs δημοδής*) και περνάμε στην κύρια φάση του «γλωσσικού ζητήματος» της νεότερης εποχής, το οποίο ταλαιπώρησε την ελληνική παιδεία για ενάμιση περίπου αιώνα, μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 20ού αι. Αν και το «γλωσσικό ζήτημα» της νεότερης εποχής ξεκίνησε, όπως είδαμε, ως πρόβλημα παιδείας, με πολιτιστικές, κατά βάση, διαστάσεις (δηλαδή ο στόχος ήταν να βρεθεί μια εθνική γλώσσα για την αναγεννημένη Ελλάδα), γρήγορα απέκτησε κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις (βλ. παρακάτω).

Η αντίδραση κατά της καθαρεύουσας

Η λύση του Κοραή προκάλεσε την αντίδραση των δύο άλλων στρατοπέδων, που την θεώρησαν «τεχνητή». Οι αντιδράσεις αυτές έκαναν το «γλωσσικό ζήτημα» να φουντώσει.

Η αντίδραση των Επτανήσιων ποιητών και οι ρίζες του δημοτικισμού

Εκτός Αθηνών, στη λύση του Κοραή αντέδρασαν κυρίως οι ποιητές από τα Ιόνια νησιά, που με το έργο τους υποστήριζαν την καλλιέργεια της κοινής, δημοτικής γλώσσας, με επικεφαλής τον Δ. Σολωμό (1798-1857). Στην αντίδραση των Επτανήσιων ποιητών βρίσκουμε τις ρίζες του κινήματος του «δημοτικισμού» και, επομένως, της πόλωσης που σύντομα έμελλε να χαρακτηρίσει το «γλωσσικό ζήτημα».

Η αντίδραση του Ψυχάρη και το δημοτικιστικό κίνημα

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η γλωσσική διαμάχη αναζωπυρώθηκε με την αντίδραση του Γ. Ψυχάρη (1824-1929) και των δημοτικιστών κατά της καθαρεύουσας, που την θεωρούσαν επιτηδευμένη, και με την προσπάθειά τους να εισαγάγουν τη δημοτική στον *πεζό λόγο* (η δημοτική είχε αποτελέσει τη φυσική γλώσσα της ποίησης για πολλούς αιώνες, με εξαίρεση την περίοδο 1830-1880 στην Αθήνα –βλ. παραπάνω) και να την καθιερώσουν τελικά ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Ο ίδιος ο Ψυχάρης, με το μυθιστόρημά του *Το ταξίδι μου* (1888), που θεωρείται το «μυθιστόρημα» του δημοτικισμού, εισηγήθηκε ένα είδος «συστηματοποιημένης» πρότυπης δημοτικής με τους δικούς της γλωσσικούς κανόνες και νόμους. Απέρριψε όλες τις λέξεις που είχε εισαγάγει η καθαρεύουσα

3. Το σκεπτικό της πρότασης του Κοραή, και αυτών που την αποδέχτηκαν, ήταν ότι η κοινή δημοδής γλώσσα ήταν την εποχή εκείνη ανεπαρκής για χρήση στη δικαιοσύνη, τη διοίκηση και την εκπαίδευση, αλλά και διασπασμένη σε πολλές διαλέκτους, ενώ, από την άλλη πλευρά, η αρχαίζουσα ήταν εντελώς δυσνόητη και δεν μιλιόταν από το λαό. Ταυτόχρονα, όμως, για λόγους εθνικού γοήτρου –για να εντυπωσιαστούν οι Ευρωπαίοι– φαινόταν παράλογο οι Έλληνες να αγνοήσουν την αρχαία γλώσσα.

στο ελληνικό λεξιλόγιο και δημιούργησε νέες σύμφωνα με τους δικούς του κανόνες και με βάση συχνά την αρχαία ελληνική γλώσσα, για να εκφράσει έννοιες που δεν υπήρχαν στην ομιλούμενη γλώσσα ή για να αντικαταστήσει τις πιο «λαϊκές» λέξεις (οι πρώτοι δημοτικιστές, πολύ πριν το κίνημα ταυτιστεί με την ιδεολογία της αριστεράς (βλ. παρακάτω), είχαν ως στόχο να δημιουργήσουν μια εθνική γλώσσα σύγχρονη, που να «εκφράζει την ψυχή» και την εθνική ταυτότητα μιας Ελλάδας ευρωπαϊκής και φιλελεύθερης. Σε τελευταία ανάλυση, όμως, πολλές από τις νέες λέξεις που πρότεινε ο Ψυχάρης ήταν εξίσου «τεχνητές» με αυτές των αντιπάλων του). Ο Ψυχάρης έδωσε, επίσης, μια νέα διάσταση στο γλωσσικό ζήτημα, συνδέοντάς το στενά με την απελευθέρωση της υπόλοιπης, «αλύτρωτης» Ελλάδας και, κατ' επέκταση, με τη μελλοντική ευημερία του ελληνικού έθνους⁴.

Το βιβλίο του Ψυχάρη *Το ταξίδι μου* επηρέασε βαθιά τους υπόλοιπους λογοτέχνες. Έτσι, μια νέα γενιά ποιητών (με πρωτοπόρο τον Κ. Παλαμά) στην Αθήνα καλλιεργεί με πάθος τη δημοτική, ενώ –γεγονός πολύ σημαντικό– πολλοί πεζογράφοι και θεατρικοί συγγραφείς αρχίζουν πλέον να υιοθετούν και αυτοί, για πρώτη φορά μετά από το κίνημα του Αττικισμού, την ομιλούμενη γλώσσα του λαού. Με την κατάκτηση του χώρου της πεζογραφίας και του θεάτρου, η δημοτική έγινε πλέον οριστικά όργανο της ελληνικής λογοτεχνίας. Έτσι, στο τέλος του 19ου αιώνα ο δημοτικισμός είχε φτάσει στο αποκορύφωμά του.

Δυστυχώς, όμως, ο Ψυχάρης και οι δημοτικιστές δεν μπόρεσαν να αποφύγουν τις ακρότητες στη χρήση της δημοτικής, οι οποίες προκάλεσαν τη σφοδρή αντίδραση του κατεστημένου, ιδίως των πανεπιστημιακών καθηγητών (π.χ. του Γ. Χατζηδάκι), οι οποίοι στράφηκαν προς την άκρα αρχαϊζουσα καθαρεύουσα. Αυτό σε συνδυασμό με την εξαιρετική μαχητικότητα, το πάθος και το φανατισμό των δημοτικιστών στον αγώνα τους για την επισημοποίηση της δημοτικής, έδωσε στο «γλωσσικό ζήτημα» ιδεολογικές διαστάσεις και δημιούργησε μια πόλωση ανάμεσα σε δύο γλωσσικά στρατόπεδα:

- στους υποστηρικτές της δημοτικής (με επικεφαλής τον Γ. Ψυχάρη) και
- στους υποστηρικτές της καθαρεύουσας (με επικεφαλής τον Γ. Χατζηδάκι).

Δημιουργήθηκε επίσης τώρα μια νέα, πιο έντονη μορφή διγλωσσίας, που αφορούσε όχι μόνο την παλαιά διχοτομία μεταξύ γραπτής και προφορικής γλώσσας αλλά και τη χρήση δύο διαφορετικών ειδών γραπτού λόγου (καθαρεύουσας και δημοτικής) από δημοτικιστές όπως, π.χ., ο Κ. Παλαμάς, που συνδύαζαν τη λογοτεχνική τους δραστηριότητα με μια επαγγελματική σταδιοδρομία.

20ός αιώνας: κρίση και επίλυση του «γλωσσικού ζητήματος»

Τον 20ό αιώνα το «γλωσσικό ζήτημα» πήρε ανοιχτά πολιτικές διαστάσεις: έγινε «γλωσσικός εμφύλιος» και σοβαρό εθνικό θέμα. Επίσης, χαρακτηρίστηκε

4. «Γλώσσα και πατριδα... είναι το ίδιο. Να πολεμά κανείς για την πατριδα του ή για την εθνική τη γλώσσα, ένας είναι ο αγώνας» (Ψυχάρης, 1888, σ. 110-111).

από αλληπάλληλες παλινδρομήσεις όσον αφορά τη χρήση της δημοτικής στην εκπαίδευση. Η διαδοχή των γεγονότων έχει ως εξής:

1901: Δημοσίευση μετάφρασης της Αγίας Γραφής στη δημοτική από τον Αλ. Πάλλη στην εφημερίδα *Ακρόπολις*. Για πρώτη φορά το κατεστημένο νιώθει ότι απειλείται σοβαρά από το δημοτικιστικό κίνημα. Ακολουθούν μέρες βίαιων διαμαρτυριών από καθηγητές και φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, με επιθέσεις σε γραφεία εφημερίδων και αιματηρά επεισόδια (τα «Ευαγγελικά»).

1903: – Παράσταση *Ορέστειας* Αισχύλου στη δημοτική από Εθνικό Θέατρο. Ακολουθούν αιματηρά γεγονότα (τα «Ορεστειακά»). Εκστρατεία δυσφήμισης των «δημοτικιστών», οι οποίοι κατηγορούνται ως «μαλλιαροί» (λόγω της υποτιθέμενης «μποέμ» εμφάνισής τους), «ελεεινοί», «χυδαίοι», «άθειοι», «αναρχικοί», «προδότες» (που προσπαθούν να χωρίσουν τα αρχαία από τα νέα ελληνικά, όπως οι Βούλγαροι προσπαθούν να χωρίσουν τη Μακεδονία από την Ελλάδα) και «όργανα μιας πανσλαβικής συνωμοσίας με στόχο τη διάσπαση της εθνικής γλώσσας, ώστε να καταστήσουν το έθνος λεία του ρωσικού και βουλγαρικού επεκτατισμού»⁵.

– Πρώτη έκδοση περιοδικού *Νουμάς*, αφιερωμένου στην προώθηση της δημοτικής, που υποστήριζε κυρίως τον Ψυχάρη και τους «σκληρούς» δημοτικιστές. Σε αυτό γράφει, όμως, επίσης ο Κ. Παλαμάς, αρχηγός των μετριοπαθών δημοτικιστών. Ο *Νουμάς* ήταν το επαναστατικό περιοδικό που σήκωσε ψηλά τη σημαία κάθε προοδευτικής ιδέας την προσοσιαλιστική περίοδο και συνέβαλε σημαντικά στους νέους γλωσσικοκοινωνικούς αγώνες. Από τις στήλες του αρχίζει για πρώτη φορά μια συζήτηση, η οποία προωθεί την ιδέα ότι η μεταρρύθμιση της γλώσσας και η κοινωνική μεταρρύθμιση πρέπει να συμβαδίσουν και οι δημοτικιστές θα πρέπει να κάνουν έκκληση στον ίδιο το λαό και όχι στο κατεστημένο (πανεπιστημιακούς και Πολιτεία).

Έτσι, ο δημοτικισμός αρχίζει να συνδέεται με το σοσιαλισμό και το πλαίσιο συζήτησης του γλωσσικού ζητήματος αλλάζει και γίνεται πολιτικό. Επίσης, τώρα το στρατόπεδο των δημοτικιστών χωρίζεται στα δύο: (α) στους σοσιαλιστές, που θεωρούσαν το γλωσσικό ζήτημα ως μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος πολιτικής και κοινωνικής μεταρρύθμισης, και (β) στους πιο συντηρητικούς, παραδοσιακούς εθνικιστές, που υιοθέτησαν μια όλο και πιο στενή άποψη του γλωσσικού ζητήματος, θεωρώντας το καθαρά ως θέμα πολιτισμού και παιδείας, μέ-

5. Τουλάχιστον όσον αφορά την κατηγορία «προδότες», οι επικριτές ξεχνούσαν το «Γλώσσα και πατρίδα... είναι το ίδιο» του Ψυχάρη, ότι δηλαδή ο δημοτικισμός ανέκαθεν είχε ταυτίσει το έθνος με τη γλώσσα. Στην πραγματικότητα, το ζητούμενο και για τα δύο γλωσσικά κόμματα, τόσο για τους καθαρευουσιάνους όσο και για τους δημοτικιστές, ήταν κατά βάθος το ίδιο: η απελευθέρωση της υπόλοιπης «αλύτρωτης» Ελλάδας και το μέγαλωμα του Κράτους –το ιδανικό της Μεγάλης Ιδέας– και ιδιαίτερα ο εξελληνισμός της Μακεδονίας την εποχή αυτή του Μακεδονικού ζητήματος. Η διαφορά τους ήταν ότι πίστευαν και υποστήριζαν ότι τα βουλγαρόφωνα, σλαβόφωνα και βλαχόφωνα Ελληνόπουλα της Μακεδονίας δεν μάθαιναν ελληνικά από αντίδραση προς την καθαρεύουσα, που τους επέβαλλαν τα ελληνικά σχολεία.

χρως ότου κατέληξαν να το ταυτίζουν απλώς με την εισαγωγή της δημοτικής στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

1905: Ίδρυση της Εταιρείας «Η Εθνική Γλώσσα», με κύριο στόχο την εισαγωγή της δημοτικής στα δημοτικά σχολεία. Η Εταιρεία αυτή τήρησε μια ουδέτερη στάση σε σχέση με τις εσωτερικές διαμάχες του δημοτικισμού και άσκησε σημαντική θετική επιρροή στην ανάπτυξη της δημοτικής και στο ζήτημα της προώθησής της ως επίσημης γλώσσας του κράτους.

1908: Ίδρυση Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου στο Βόλο. Ιδρυτής και διευθυντής του ήταν ο Αλ. Δελμούζος, ο οποίος εφάρμοσε στη διδασκαλία τις προοδευτικές και δημοτικιστικές ιδέες του.

1910: Ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου», όργανου του (συντηρητικού) δημοτικισμού, με πρωταγωνιστή τον Δελμούζο και με στόχο «να βοηθήσει την αναγέννηση της παιδείας στη Ελλάδα». Ο Όμιλος έμελλε να διαδραματίσει σημαντικότατο ρόλο στην προώθηση της δημοτικής επί κυβέρνησης Βενιζέλου (βλ. παρακάτω), αλλά κατά την ίδρυσή του δυσκολεύεται να αποσειεί τις κατηγορίες περί διασυνδέσεών του με την αριστερά.

1911: – Αποκορύφωμα του μένους κατά του δημοτικισμού: ο Δελμούζος κατηγορείται από τον Μητροπολίτη Δημητριάδος για διαφθορά των ηθών στο «Παρθεναγωγείο» της πόλης. Αναγκάζεται να κλείσει το σχολείο και να εμφανιστεί ενώπιον δικαστηρίου.

– Ο Βενιζέλος υποχωρεί στις πιέσεις των αντιδραστικών και καθιερώνει συνταγματικά για πρώτη φορά την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους (Άρθρο 107). Αυτή η επισημοποίηση της *διγλωσσίας* αποτέλεσε μεγάλη νίκη των δυνάμεων της αντίδρασης κατά του δημοτικισμού, αφού το Άρθρο 107 παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1968, στο Σύνταγμα της χούντας των Συνταγματαρχών, και αφού μέχρι το 1977, έτος της επίσημης και παντελούς κατάργησης της καθαρεύουσας, η δημοτική δεν είχε ακόμη χρησιμοποιηθεί στη δικαιοσύνη και τη δημόσια διοίκηση (βλ. παρακάτω).

1917: Φιλελεύθερη στάση κυβέρνησης Βενιζέλου όσον αφορά τη δημοτική. Ηγετικά στελέχη του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» (Τριανταφυλλίδης, Δελμούζος, Γληνός) διορίζονται σε θέσεις-κλειδιά της εκπαίδευσης και ως μέλη της Επιτροπής γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Αποτέλεσμα: η δημοτική εισάγεται τελικά για πρώτη φορά στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

1920: Πτώση κυβέρνησης Βενιζέλου και κατάργηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης: τα σχολικά βιβλία καίγονται και αντικαθίστανται από άλλα γραμμένα στην καθαρεύουσα.

1923: Η επαναστατική κυβέρνηση Βενιζέλου επαναφέρει τη δημοτική.

1925-6: Με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Πάγκαλου, παρατηρείται η έντονη πολιτικοποίηση του γλωσσικού ζητήματος από τη δεξιά. Ένα Πανελλαδικό Συνέδριο, που αποτελείται από διάφορες συντηρητικές θρησκευτικές και πολιτιστικές ομάδες, κάνει έκκληση για τιμωρία των μελών του «Εκπαιδευτικού

Ομίλου» ως εχθρών και διαφθορέων της θρησκείας, της οικογένειας, της ιδιοκτησίας, των ηθών, της εθνικής συνείδησης και της πατρίδας. Ο Πάγκαλος αναγγέλλει δημοσίως ότι ένα μεγάλο ποσοστό των μαλλιαρών είναι κομμουνιστές και θα τιμωρηθούν. Προσπάθεια Τριανταφυλλίδη και Δελμούζου να αποδείξουν ότι ο δημοτικισμός δεν ταυτίζεται με τον κομμουνισμό.

1926: Προσχώρηση Γληνού στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας.

1927: Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας εγκαταλείπει την καθαρεύουσα (την οποία συνέδεε έως τότε με το φιλελεύθερο αστικό κίνημα του Βενιζέλου) και υιοθετεί επίσημα τη δημοτική. Στο εξής και μέχρι την επίσημη και πλήρη κατάργηση της καθαρεύουσας το 1977, η γραπτή χρήση της δημοτικής ερμηνεύεται γενικά ως ένδειξη αριστερών τάσεων, ενώ η χρήση της καθαρεύουσας ως ένδειξη συντηρητισμού και υποστήριξης της άκρας δεξιάς.

1933: Η κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη επαναφέρει την καθαρεύουσα στην εκπαίδευση.

1936-1941: Στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, οι ακροδεξιοί καταδιώκουν τους δημοτικιστές ως αναρχικούς και κομμουνιστές. Προσπάθεια Μεταξά να σπάσει τους ισχυρούς δεσμούς του δημοτικισμού με την αριστερά δηλώνοντας ότι ο δημοτικισμός είναι «ένα καθαρά εθνικό κίνημα», διατάσσοντας τους δασκάλους να διδάσκουν τη δημοτική στα δημοτικά σχολεία και αναθέτοντας, τέλος, στον Τριανταφυλλίδη τη συγγραφή μιας «κρατικής» γραμματικής της δημοτικής, ως μέρος ενός μεταρρυθμιστικού εκπαιδευτικού προγράμματος που απέβλεπε στο να εμφυσήσει πειθαρχία στον ελληνικό λαό. Η «Νεοελληνική γραμματική» του Τριανταφυλλίδη (1941), αν και εκδόθηκε πολύ αργά, στα χρόνια της Κατοχής, έπαιξε τελικά καθοριστικό ρόλο στην προώθηση του δημοτικιστικού ζητήματος και άνοιξε βασικά το δρόμο για την καθιέρωση της δημοτικής τριάντα πέντε χρόνια αργότερα (βλ. παρακάτω).

1942: Την εποχή της Κατοχής και μετά το θάνατο του Μεταξά, οι συντηρητικοί του Πανεπιστημίου Αθηνών εκμεταλλεύονται την ευκαιρία να εδραιώσουν την καθαρεύουσα και καθαιρούν τον καθηγητή Ι. Κακριδή, επειδή δημοσίευσε μια πανεπιστημιακή του παράδοση στη δημοτική ακολουθώντας επίσης ένα «μονοτονικό» σύστημα. Στη «Δίκη των Τόνων», που ακολούθησε, ο δημοτικισμός συνδέθηκε ακόμη και με τη δικτατορία (πρβλ. μεταρρυθμίσεις Μεταξά) και, κατ' επέκταση, με το ναζισμό (στους κύκλους του κατεστημένου η χρήση της δημοτικής αντί της καθαρεύουσας θεωρούνταν πάντα απειλή κατά της εθνικής κυριαρχίας, πόσο μάλλον τώρα, στα χρόνια της Κατοχής).

1945-49: Στα χρόνια του εμφύλιου πολέμου, επιστροφή στη σκληρή αντιπαράθεση δημοτικιστών/αριστερών και «καθαρευουσιάνων»/δεξιών που σημειώθηκε είκοσι χρόνια πριν, επί Πάγκαλου. Η καθαρεύουσα διδάσκεται στα σχολεία.

1949-1964: Επί κυβερνήσεων Πλαστήρα και Παπάγου η καθαρεύουσα εξακολουθεί να διδάσκεται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

1964-1967: Η φιλελεύθερη κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, με ανάλογη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καθιερώνει την ισοτιμία δημοτικής και (απλής) καθαρεύουσας στη στοιχειώδη εκπαίδευση και εισάγει στα σχολεία τη γραμματική του Τριανταφυλλίδη. Ως επίσημη γλώσσα του κράτους και της Μέσης και Ανώτατης Εκπαίδευσης παραμένει, όμως, η καθαρεύουσα.

1967-1974: Η στρατιωτική δικτατορία επιβάλλει την καθαρεύουσα ακόμη και στη στοιχειώδη εκπαίδευση και απαγορεύει τη δημοτική, υιοθετώντας εναντίον της όλα τα παλιά επιχειρήματα και συνδέοντάς την με τον κομμουνισμό, την αναρχία και το χάος.

1976-1977: Η μεταδικτατορική, συντηρητική κυβέρνηση Καραμανλή επισιμοποιεί τη χρήση της Δημοτικής ή «Νεοελληνικής», όπως ονομάστηκε, αρχικά σε όλες τις βαθμίδες της Γενικής Εκπαίδευσης (1976) και ακολούθως στη δημόσια διοίκηση και τη δικαιοσύνη (1977). Συγχρόνως, η πολιτική διάσταση του γλωσσικού ζητήματος εξέλιπε με τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ. Η «Νεοελληνική» είναι αρκετά διαφορετική από την «καθαρή» δημοτική του Ψυχάρη και των «σκληρών» δημοτικιστών, διότι δεν περιέχει ιδιοματισμούς και ακρότητες και έχει επίσης συγχωνεύσει πολλά από τα στοιχεία της (απλής) καθαρεύουσας.

Έτσι, από την εποχή του αποκλεισμού της από το γραπτό λόγο με το κίνημα του Αττικισμού, η δημώδης ελληνική, η μόνη γλώσσα που μπορεί ανεπιφύλακτα να θεωρηθεί ως η συνέχεια και φυσική εξέλιξη της αρχαίας αττικής γλώσσας μέσω της Αλεξανδρινής και Βυζαντινής Κοινής, κατόρθωσε τελικά να επανακτήσει τη θέση της ως γλώσσα του προφορικού και του γραπτού λόγου, μέσα από διαδοχικές κατακτήσεις: την βλέπουμε να κατακτά πρώτα τη «δημώδη λογοτεχνία» και τη λυρική ποίηση, και στη νεότερη εποχή, εκτός από την ποίηση, διαδοχικά το διήγημα και το θέατρο, την εκπαίδευση και την επιστήμη και, τέλος, τη διοίκηση και τη νομοθεσία. Με την τελική αποδοχή της δημοτικής ως επίσημης (γραπτής και προφορικής) γλώσσας του ελληνικού κράτους, έπαψε πλέον να υφίσταται το φαινόμενο της διγλωσσίας, που διάρκεσε επί είκοσι περίπου αιώνες, και λύθηκε το τρομερό «γλωσσικό ζήτημα» της νεότερης εποχής, το οποίο ταλαιπώρησε την ελληνική παιδεία και κοινωνία για 143 ολόκληρα χρόνια.

Εναλλαγή καθαρεύουσας και δημοτικής στη νεοελληνική εκπαίδευση (1834-1976)

Μεταξύ 1834 (καθιέρωση καθαρεύουσας στην εκπαίδευση) και 1976 (καθιέρωση δημοτικής στην εκπαίδευση) σημειώθηκαν δέκα παλινδρομήσεις στη διδασκόμενη στη στοιχειώδη εκπαίδευση (δημοτικά σχολεία) ελληνική γλώσσα, από τις οποίες οι εννέα παρατηρούνται στα 49 χρόνια μεταξύ 1917-1976:

1834-1911: Χρήση καθαρεύουσας σε όλη την εκπαίδευση.

1911: (Βενιζέλος - Άρθρο 107): Συνταγματική καθιέρωση καθαρεύουσας σε όλη την εκπαίδευση.

1920: (πώση Βενιζέλου): Καθαρεύουσα.

1923: (Βενιζέλος): Δημοτική στα δημοτικά.

1933: (Τσαλδάρης): Καθαρεύουσα.

1936-41: (Μεταξάς): Δημοτική στα δημοτικά.

1941-1964: (Β' Παγκόσμιος και Εμφύλιος Πόλεμος. Πλαστήρας, Παπάγος): Καθαρεύουσα.

1964-1967: (Παπανδρέου): Δημοτική στα δημοτικά.

1967-1974: (Χούντα): Καθαρεύουσα.

1976: (Καραμανλής): Δημοτική.

Γ) Οι συνέπειες του γλωσσικού ζητήματος πάνω στις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, στην πολιτική ζωή και στην εκπαίδευση του νεοελληνικού κράτους

[Ακολουθούν αποσπάσματα και ιδέες από διάφορα έργα, που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη παράλληλα με απόψεις που εκφράζονται σε άλλα έργα της βιβλιογραφίας].

«Ο αττικισμός είχε βαρυσήμαντες και ολέθριες συνέπειες για την πνευματική εξέλιξη και ζωή του ελληνικού έθνους. Με τον γραμματικό διχασμό που είχε για επακόλουθο και που γινόταν με τον καιρό βαρύτερος, καθιέρωσε ο αττικισμός και έναν ψυχικό διχασμό σε κάθε ομόγλωσσο· εμπόδισε την ελεύθερη έκφραση, ιδίως στο γραπτό λόγο· εμπόδισε το άνθισμα και την επίδραση της λογοτεχνίας στο μεγάλο κοινό και άνοιξε χάσμα ανάμεσα στο λαό και την παιδεία του που έργο της έχει να του μεταδώσει με τη γλώσσα του τα αγαθά του εθνικού πολιτισμού» (Τριανταφυλλίδης, 1941, σ. 4).

«Με τον καθαρισμό γίνεται η γραπτή γλώσσα όλο και αρχαιότερη, γίνεται όμως και πιο δυσκολομάθητη και δυσκολομεταχειρίσιμη και έτσι ματαιώνεται ο προορισμός της. Η νέα διγλωσσία που δημιουργήσε ο καθαρισμός στο 19ο αιώνα [είχε] πολλαπλά... ολέθρια επακόλουθα». (Τριανταφυλλίδης 1941, σ. 7).

Το «γλωσσικό ζήτημα» ξεκίνησε το 18ο αιώνα ως πρόβλημα παιδείας με πολιτιστική κυρίως διάσταση, για να αποκτήσει με τον καιρό κοινωνική και πολιτική διάσταση.

Η άκρα καθαρεύουσα απομακρυνόταν όλο και περισσότερο από την ομιλούμενη γλώσσα και από την πραγματικότητα, ενώ ακόμη και αυτή η απλούστερη καθαρεύουσα, που διδασκόταν στα σχολεία, μεγάλωνε το χάσμα ανάμεσα στις εύπορες και μορφωμένες τάξεις και το λαό.

Η ιδεολογία του αρχαϊσμού έγινε όλο και μεγαλύτερο εμπόδιο στη δημιουργικότητα, στη σαφή και γεμάτη αυτοπεποίθηση έκφραση των απόμων και στη μεταβίβαση των ιδεών. Κράτησε το ελληνικό έθνος σε μια νοσηρή κατάσταση και σε στασιμότητα, τη στιγμή που έπρεπε αυτό να ψάξει για ένα νέο κόσμο και να διαμορφώσει ένα δικό του, νέο πολιτισμό.

Η καθαρεύουσα ήταν, ούτε λίγο ούτε πολύ, μια ξένη γλώσσα, η οποία δημιουργούσε ένα χάσμα ανάμεσα σε αυτόν που την έγραφε και το αντικείμενο ή την

έννοια που περιέγραφε. Επίσης, κάτι ακόμη τραγικότερο, η σχολική διδασκαλία της καθαρεύουσας άφηνε ένα αίσθημα άσκοπης κόπωσης και απέχθειας, γεγονός που δημιουργούσε ψυχικό χάσμα ανάμεσα στον νεοέλληνα και στην εθνική του γλώσσα.

Ο «καθαρισμός» της ελληνικής γλώσσας από τους υποστηρικτές της καθαρεύουσας αλλά και από τους ακραίους δημοτικιστές («δημοτικιστικός καθαρισμός») και η επιβολή κανόνων για το «σωστό» γράψιμο της από τους δημοτικιστές εμπόδισαν την ελευθερία της γλωσσικής έκφρασης των Ελλήνων.

Με τη τελική αποδοχή από τον ελληνισμό, για πρώτη φορά από την εποχή του Αττικισμού, μιας ενιαίας γλώσσας για το γραπτό και τον προφορικό λόγο, ο καθένας μπορεί τώρα να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα αυτή χωρίς πολιτικές συνέπειες και χωρίς κανένα προσωπικό κίνδυνο, ενώ το αίσθημα αμηχανίας, που προέκυπτε παλιά από την αβεβαιότητα ως προς τη «σωστή» χρήση της γραπτής γλώσσας, ανήκει πια στο παρελθόν. Επίσης, οι συγγραφείς, απελευθερωμένοι πλέον από τις παλιές ιδεολογίες και το άγχος της καταδίωξης, μπορούν να πειραματιστούν με την ποικίλη και μοναδικά πλούσια ελληνική λογοτεχνική παράδοση.

Μεταφρασμένα αποσπάσματα από άρθρο του Mackridge (1990)

«Η *καθαρεύουσα* ήταν σίγουρα το μέσο που χρησιμοποίησε η ανερχόμενη αστική τάξη για να περιφρουρήσει τα κέρδη της... [Ήταν] ένα σύμβολο κοινωνικής ανόδου... και... κοινωνικής ευποληψίας» (σ. 41).

«Ο Κοραΐς και ο Χατζιδάκις πίστευαν ότι η διγλωσσία είναι κάτι το φυσικό και οικουμενικό: ότι υπήρχε αναπόφευκτα μια γλώσσα για τους μορφωμένους και μια άλλη για το άξεστο κοπάδι. Ο Χατζιδάκις θεωρούσε απροκάλυπτα ότι οι αμόρφωτοι πρέπει να περιοριστούν σε μια *παθητική* συμμετοχή στον εθνικό πολιτισμό: του αρκούσε αυτοί να *κατανοούν* (ή να *μαντεύουν*) ό,τι τους έλεγε· διαίρεσε το έθνος στους λίγους που γράφουν και στους πολλούς που διαβάζουν (και μισοκαταλαβαίνουν). Το αποτέλεσμα της διγλωσσίας ήταν να διατηρήσει τις λαϊκές μάξες σε υποτέλεια και να τις αποκλείσει από την άνοδό τους στην εξουσία αλλά, το χειρότερο απ' όλα, με το να αναγκάσει τους Έλληνες από την πιο τρυφερή ηλικία να ξεριζώσουν από το λεξιλόγιό τους τις πιο πολύτιμες λέξεις και να τις αντικαταστήσουν με «καλύτερες λέξεις» τους έκανε να ντρέπονται για τον ίδιο τους τον πολιτισμό και σε τελευταία ανάλυση τους αποξένωσε από τον ίδιο τους τον εαυτό» (σ. 44).

«Μια [αποτυχία] του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ως οργάνου του δημοτικιστικού κινήματος, ήταν ότι περιορίσε το γλωσσικό ζήτημα στον τομέα της εκπαίδευσης (και μάλιστα της στοιχειώδους εκπαίδευσης), και... την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο να αλλάζει απλώς την γλώσσα των σχολικών βιβλίων χωρίς να μεταβάλλει το περιεχόμενό τους» (σ. 47)... Έτσι, η έμμονη ενασχόληση των δημοτικιστών με την γλώσσα της εκπαίδευσης έκανε το γλωσσικό ζήτημα να τελματώσει σε άγονες συζητήσεις για τις παραμικρές λεπτομέρειες που αφορούσαν τη γλώσσα των δημοτικών σχολείων, αντί να επιτρέψει στη συζήτηση να επε-

καθεί στις ευρύτερες απόψεις της χρήσης της γλώσσας» (σ. 48).

«Ποιες είναι, λοιπόν, οι συνέπειες της *καθαρεύουσας*; Πρώτα απ' όλα, διαίρεσε το έθνος σε αυτούς που κατείχαν και αυτούς που δεν κατείχαν τις μαγικές λέξεις που τους εξασφάλιζαν κοινωνική και οικονομική επιτυχία. Υπήρχαν όμως και άλλες συνέπειες. Ο Αδαμάντιος Πεπελάσης, Διοικητής της Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδος, είπε το 1977: «Η έλλειψη επικοινωνίας και αμοιβαίας κατανόησης ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς, τους επιστήμονες και τους ακαδημαϊκούς από τη μια πλευρά και τον λαό από την άλλη κράτησε τον τελευταίο σε άγνοια και έκανε τους πρώτους στείρους και άγονους: ο λαός εμποδίστηκε να πλησιάσει την επιστημονική γνώση». Επειδή πρόκειται για μια γλώσσα που χρειάζεται να μαθευτεί με πολλή μελέτη, η *καθαρεύουσα* έφερε στα έργα αυτών που μεγάλωσαν μ' αυτήν μια πεζή αμορφωσιά και έναν φόβο για την παραστατική γλώσσα (σ. 48). Από την άλλη πλευρά, [το γεγονός ότι] δεν υπήρξαν ποτέ γενικά παραδεκτοί κανόνες για την *καθαρεύουσα*, [έφερε μια] γλωσσική αναρχία στη χρήση της... Επίσης, προξένησε στους Έλληνες μιαν ατυχή γλωσσική αβεβαιότητα και ανασφάλεια όποτε ήθελαν να την χρησιμοποιήσουν στον γραπτό λόγο: πώς μπορούν να γράψουν «σωστά»; πώς θα αποφύγουν να γελοιοποιηθούν για τα «λάθη» τους; Συχνά οδήγησε σε μια τέτοια έμφαση στη μορφή, ώστε το περιεχόμενο αγνοήθηκε· η κενή και επιτηδευμένη, πομπώδης μεγαλοπρέπεια είναι ένα σχεδόν απαραίτητο τυπικό γνώρισμα του γραψίματος στην *καθαρεύουσα* και αυτό συχνά μεταφέρθηκε στον τρόπο του γραψίματος στη δημοτική» (σ. 49).

Μεταφρασμένα αποσπάσματα από άρθρο της Alexiou (1982)

«Η συνεχής παλινδρόμηση στα πιο σημαντικά για την εκπαίδευση του ατόμου χρόνια ανάμεσα στην *καθαρεύουσα* και στη δημοτική, συμπεριλαμβανομένης και της απαγόρευσης της δημοτικής στα χρόνια της χούντας,... [είχε ως αποτέλεσμα] μια σύγχυση... [τόσο] διανοητική [όσο και] γλωσσική, [που ήταν] βαθιά και έντονη...» (σ. 173).

Παράδειγμα

Κάποιος που γεννήθηκε το 1952:

1η Δημοτικού το 1958: *καθαρεύουσα*

6η Δημοτικού το 1964: δημοτική (Παπανδρέου)

3η Γυμνασίου το 1967: *καθαρεύουσα* (χούντα)

Πανεπιστήμιο 1970-1974: *καθαρεύουσα* (χούντα).

«Θα στραφώ τώρα σε μερικές από τις ψυχολογικές στάσεις που ενυπάρχουν στην *καθαρεύουσα* και στην [«καθαρή»] δημοτική και στις ευρύτερες επιπτώσεις τους. Η έννοια του καθαριού αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της *καθαρεύουσας*: ο όρος σημαίνει στην κυριολεξία «καθαρός»... Όπως απέδειξε ο Mirambel, η *καθαρεύουσα*, εκτός από γλωσσική μορφή, είναι μια νοοτροπία, μια ψυχολογική στάση. Η γενική αρχή της είναι να διατηρήσει την γλώσσα μέσα στο πλαίσιο ειδικών κανόνων και να την προστατεύσει από διακυμάνσεις και αλλαγές, [σ. 174] οι οποίες ταυτίζονται με την χυδαιότητα και την αναρχία. Η στάση αυτή [στηρί-

ζεται όχι σε] επιστημονικά επιχειρήματα αλλά [σε μια] δογματική έκκληση στην παράδοση –δηλαδή, στο κύρος της ελληνοχριστιανικής κληρονομιάς και την προτεραιότητα του γραπτού λόγου σε σχέση με τον προφορικό. Μερικά παραδείγματα από τη χρήση της καθαρεύουσας σε πολιτικά συνθήματα του 1973: «το πεπρωμένον της φυλής», «λαμπρύνομεν το ελληνικόν όνομα», «ο Θεός είναι φιλέλλην», «ελληνοχριστιανική πρόοδος», «σώσομεν το έθνος από τους αιωνίους εχθρούς του».

«Η καθαρεύουσα ενθαρρύνει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά, που είναι συγχρόνως καταστάσεις του πνεύματος και γλωσσικές μορφές: προσκόλληση στην εξουσία και το κατεστημένο· δυσπιστία ή αποδοκιμασία προς οτιδήποτε δεν συμμορφώνεται με το κατεστημένο· ηθοπλαστικές γλώσσας· αναστολή της φαντασίας, της δημιουργικότητας και του πειραματισμού. Πάνω απ' όλα είναι επανορθωτική και απαγορευτική» (σ. 175)... [Πιστεύω] ότι η καθαρεύουσα αντικατοπτρίζει βαθύτερους κοινωνικοψυχολογικούς και ιστορικούς παράγοντες και ότι ο ρόλος της (περισσότερο ή λιγότερο συνειδητός) είναι να εμπνεύσει σεβασμό προς την εξουσία, τον κομπορμιισμό και το κατεστημένο» (σ. 176).

«Αλλά μερικοί δημοτικιστές, τόσο παλαιοί όσο και σύγχρονοι, έχουν αναπτύξει μια καθαρολογική νοοτροπία που [συμπίπτει] με αυτή των υποστηρικτών της καθαρεύουσας... [Η] προσπάθειά [τους] να κατασκευάσουν μια κωδικοποιημένη και συστηματική δημοτική οδήγησε σε «ψευδο-δημοτικισμούς» που αντιστοιχούν στους «ψευδο-αρχαϊσμούς» των καθαρευουσιάνων. Λίγοι δημοτικιστές σήμερα θα υποστήριζαν τις ακρότητες του πρώιμου δημοτικιστικού κινήματος της δεκαετίας του 1880, αλλά η έννοια της «καθαρής δημοτικής» (μια εξιδανικευμένη αφηρημένη έννοια και όχι μια πραγματικότητα) έχει αφήσει βαθιά σημάδια... Πρώτα απ' όλα, υπάρχει η τάση προς υπόδειξη και απαγόρευση... Κάτι πιο σημαντικό, ακριβώς όπως η καθαρεύουσα εμποδίζει την πρωτοτυπία και την φαντασία με την προσκόλλησή της σε ένα θεσπισμένο λεξιλόγιο και με τον εθισμό σε κλισέ, έτσι και η [«καθαρή»] δημοτική μπορεί να παρεμποδίσει την καθαρή αναλυτική σκέψη. Ασχολείται κατ' αποκλειστικότητα με το στυλ και την γλωσσική μορφή παρά με το περιεχόμενο και την σαφήνεια του νοήματος. Ο παράγοντας αυτός εξηγεί ως ένα βαθμό τις ατέλειες που υπάρχουν μέχρι σήμερα στη λογοτεχνική κριτική, η οποία υποφέρει από υποκειμενικότητα της κρίσης, έλλειψη λογικής επιχειρηματολογίας και φλυαρία. Αυτές οι ατέλειες είναι, εν μέρει τουλάχιστον, τα αρνητικά αποτελέσματα του γλωσσικού ζητήματος...» (σ. 177).

Ένα άλλο σημαντικό ερώτημα είναι... κατά πόσο η γενική ανάπτυξη ενός παιδιού επηρεάζεται από τη συνεχή εναλλαγή καθαρεύουσας και δημοτικής. Η γλώσσα και η σκέψη είναι στενά συνδεδεμένες... Στην περίπτωση της ελληνικής διγλωσσίας... υπάρχει συνεχής παρακάλυψη της γλωσσικής έκφρασης και της κατανόησης σε όλα τα επίπεδα της μάθησης ειδικά επειδή η γνώση της καθαρεύουσας τείνει να είναι ασαφής και ελλιπής... [Οι επιπτώσεις στα παιδιά μπορούν να είναι] η έλλειψη αυθορμητισμού [και ένα] πρόβλημα γλώσσας» (σ. 178).

Συνέπειες γλωσσικού ζητήματος

- A) Συνέπειες στην πνευματική και πολιτισμική εξέλιξη του ελληνικού έθνους.
 B) Συνέπειες στην κοινωνική και πολιτική ζωή του ελληνικού έθνους.

A) Συνέπειες στην πνευματική και πολιτισμική εξέλιξη του ελληνικού έθνους

α) Καθαρεύουσα – δυσνόητη, δυσκολομάθητη και δυσκολομεταχειρίστη γλώσσα. Προορισμός της γλώσσας: η παιδεία και η μετάδοση των αγαθών του πολιτισμού, και η δημιουργία πολιτισμού.

Όμως, μια δυσνόητη γλώσσα, όπως η καθαρεύουσα, δημιουργεί χάσμα ανάμεσα στη γλώσσα και τον χρήστη της. Διαβάζοντας μια λέξη/φράση στην καθαρεύουσα, ο χρήστης δεν την κατανοεί αμέσως (αλλά χρειάζεται πρώτα να την μεταφράσει*), πράγμα που του δημιουργεί μια διανοητική σύγχυση, ένα ψυχικό διχασμό ανάμεσα στη λέξη/φράση και την έννοιά της (κανονικά, γλώσσα και σκέψη/έννοια/πράγμα ταυτίζονται). Θέλοντας να περιγράψει μια έννοια στην καθαρεύουσα, ο χρήστης έρχεται σε αμηχανία για το ποιες είναι οι «σωστές» λέξεις που πρέπει να χρησιμοποιήσει (όπως όταν προσπαθούμε να γράψουμε μια λέξη/φράση σε μια ξένη γλώσσα): τα συναισθήματα ανασφάλειας και άσκοπης κόπωσης που δημιουργούνται οδηγούν σε ένα ψυχικό χάσμα ανάμεσα στον Νεοέλληνα και την εθνική του γλώσσα (ο Έλληνας φτάνει στο σημείο να απεχθάνεται την εθνική του γλώσσα και να την περιφρονεί, να ντρέπεται γι' αυτήν, ώστε αποξενώνεται από τον πολιτισμό του και τελικά από τον ίδιο του τον εαυτό).

Επομένως, η καθαρεύουσα στάθηκε εμπόδιο στην κατανόηση και τη γνώση, καθώς και στην έκφραση και τη μεταβίβαση ιδεών μέσω της γλώσσας. Ο προορισμός της γλώσσας (η παιδεία και η μετάδοση των αγαθών του πολιτισμού, και η δημιουργία πολιτισμού) ματαιώθηκε με την καθαρεύουσα, όπως ματαιώνεται με κάθε δυσνόητη γλώσσα. Ο λαός καταδικάστηκε σε στασιμότητα, έμεινε απάιδευτος και δεν μπόρεσε να αναπτύξει ένα νέο, δικό του πολιτισμό.

β) Συνεχής εναλλαγή καθαρεύουσας και δημοτικής στα δημοτικά σχολεία: σοβαρές συνέπειες στη διανοητική ανάπτυξη των παιδιών – δημιούργησε σύγχυση και ένα πρόβλημα γλώσσας στα παιδιά.

γ) Προσκόλληση της καθαρεύουσας σε ένα λεξιλόγιο-κλισέ: έμφαση καθαρεύουσας στους τύπους, στη μορφή, στο στυλ και όχι στο περιεχόμενο, στην ουσία των κειμένων (τεχνητό περίβλημα ευγένειας, κενή και πομπώδης μεγαλοπρέπεια): ενθάρρυνση αποστήθισης·

* Π.χ. «Θέτομεν κύπελλον πλήρες ύδατος επί της τραπέζης και ρίπτομεν εντός αυτού κόνιν τινά», μτφρ.: «Βάζουμε ένα ποτήρι νερό πάνω στο τραπέζι και ρίχνουμε μέσα σ' αυτό κάποια σκόνη».

– καλλιέργησε στα παιδιά φόβο για την αυθόρμητη παραστατική γλώσσα και τα έκανε να εκφράζονται με τρόπο πεζό και στείρο· νοσηρή κατάσταση και στασιμότητα·

– εμπόδισε τη δημιουργικότητα και τη φαντασία, την ελεύθερη σκέψη και έκφραση, την ουσιαστική μεταβίβαση ιδεών, την κριτική ικανότητα και την ικανότητα ανάπτυξης λογικής επιχειρηματολογίας·

– καλλιέργησε μια σοβαροφάνεια και επομένως την απάτη (πρβλ. Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου*, σ. 110-111).

Β) Συνέπειες στην κοινωνική και πολιτική ζωή του ελληνικού έθνους

α) Γλωσσικός εμφύλιος: η γλώσσα χώρισε το έθνος στα δύο.

β) Ο γλωσσικός εμφύλιος δημιούργησε το άγχος της καταδίωξης στους δημοτικιστές/αριστερούς (μόνιμο συναίσθημα ότι κινδυνεύει η ζωή τους).

γ) Βαθύ χάσμα ανάμεσα στη μορφωμένη αστική τάξη («καθαρευουσιάνους») και το λαό.

Ιδεολογική διάσταση: καθυπόταξη λαϊκών μαζών από αστική τάξη και αποκλεισμός τους από τη γνώση και την εξουσία, και καλλιέργεια κομοφορμισμού (υπακοής στο κατεστημένο - στην παράδοση, στην εξουσία).

Βιβλιογραφία

Alexiou, M., «Diglossia in Greece», στο Haas W. (ed), *Standard languages: spoken and written*, σ. 156-192, Manchester University Press, Manchester 1982.

Γληνός, Δ., *Έθνος και γλώσσα*, εκδ. Αθηνά, Αθήνα 1971.

Δελμούζος, Α.Π., *Δημοτικισμός και Παιδεία*, Εκδ. Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων, Αθήνα 1971.

Δημαράς, Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1998.

«Η ελληνική γλώσσα από την αρχαιότητα έως σήμερα», ένθετο περιοδικό *Επτά Ημέρες*, εφημ. *Η Καθημερινή* της 3-10-1999.

Κορδάτος, Γ., *Δημοτικισμός και λογιωτατισμός. Κοινωνιολογική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1974.

Mackridge, P., «Katharevousa (c. 1800-1974). An Obituary for an Official Language», στο Sarafis, M. and Eve, M. (eds.) *Background to contemporary Greece I*, σ. 25-51, The Merlin Press, Λονδίνο 1990.

Μπαμπινιώτης, Γ., *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1998.

Μπαμπινιώτης, Γ., «Το γλωσσικό ζήτημα και η εξελικτική πορεία της ελληνικής γλώσσας μέχρι και την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα», στον τόμο «Ελλάς» της *Εγκυκλοπαίδειας Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, τόμ. Α', σ. 28-46.

Πεπολής, Α.Ι. (επιμ.), *Το γλωσσικό μας πρόβλημα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1972.

- Τριανταφυλλίδης, Μ., *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1941.
- Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τόμος Πέμπτος: *Γλωσσικό Ζήτημα και γλωσσολογικά Β'*, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1963.
- Χατζηφώτης, Ι.Μ., *Το γλωσσικό μας ζήτημα*, εκδ. Μίνωας, Αθήνα 1972.
- Ψυχάρης, Γ., *Το ταξίδι μου*, Αθήνα 1888.
- Τομπαΐδης, Δ.Ε., *Επιτομή της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1982.